

DOI [10.31162/2618-9569-2018-11-2-426-441](https://doi.org/10.31162/2618-9569-2018-11-2-426-441)

УДК 2:297(55)«20»+378.02:37.016

ВАК 26.00.01

روش های تحصیل و تدریس اسلام در جمهوری اسلامی ایران

علی عسگری بزدی

دانشیار دانشگاه تهران

Asgariyazdi@ut.ac.ir

چکیده: در جمهوری اسلامی ایران، دروس اسلام شناسی والهیاتی به چهار شیوه ارائه می شود:

۱. تدریس اسلام به شیوه سنتی در حوزه های علمیه که همراه با تدریس علوم عقلی و فلسفی است.

۲. الهیات و اسلام شناسی به عنوان رشته ها و دانشکده ها در دانشگاه های بزرگ ایران.

۳. تلفیق الهیات با رشته های علمی در دانشگاه های خاص مانند دانشگاه امام صادق-ع، دانشگاه شهید

مطهری و دانشگاه رضوی.

۴. اسلام شناسی والهیات برای همه رشته های دانشگاهی در تمام دانشگاه ها.

تدریس اسلام شناسی در ایران علاوه بر مباحثت ذلقی به طور خاص مبتنی بر مباحثت عقلی و فلسفی است. لذا به اندیشه های دینی ذگاه عقلی می شود تا ذگاه صرفاً تعبدی. برهمین اساس اندیشه دینی در ایران اندیشه غیر افراطی و معتدل است چون عقل محور است.

کلید واژه ها: الهیات، اسلام شناسی، روش تدریس، حکمت، جمهوری اسلامی ایران

Исламские исследования, изучение и преподавание ислама в Исламской Республике Иран. Методы и подходы

Али Асгари Йезди

декан факультета исламских наук Тегеранского университета,

г. Тегеран, Исламская Республика Иран, asgaryayzdi@ut.ac.ir

Аннотация: статья подготовлена по итогам Международной научно-практической конференции «Теология и исламоведение в России и Иране: традиции, методы и образовательные практики», которая состоялась 8 мая 2018 г. в Москве, Россия, в Институте востоковедения РАН при поддержке Культурного представительства при Посольстве Исламской Республики Иран в Москве. На конференции выступили более 20 представителей российских и иранских образовательных и научных учреждений. В конструктивной дискуссии приняли участие учёные из Тегеранского университета, Международного университета Аль-Мустафа, Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова, Санкт-Петербургского государственного университета, Башкирского государственного университета, Дагестанского гуманистического института, Московского государственного лингвистического университета, Пятигорского государственного университета, Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации. Автор сосредотачивается на анализе последних тенденций в преподавании теологии, исламоведения и исламских наук в Тегеранском университете, чей опыт просветительской и педагогической работы в области исламоведения вызвал особое внимание

со стороны российских учёных. Раскрывается система организации занятий по исламоведению и теологии в Исламской Республике Иран, которые ведутся по следующим четырём методам:

1. Преподавание ислама по традиционному способу в богословских семинариях проводится совместно с преподаванием рациональных наук и философии;
2. Теология и исламоведение рассматриваются в качестве определённой специальности в крупных университетах Ирана;
3. Преподавание теологии в соответствии с научными отраслями и специализированных университетах, таких как Университет имама Садика (г. Тегеран), Университет имени Мотаххари (г. Мешхед, провинция Razavi-Khorasan) и Университет имени Имама Резы (г. Мешхед, Razavi-Khorasan);
4. Исламоведение и теология включены в учебные программы всех университетов для всех специальностей без исключения.

Преподавание исламоведения в Иране помимо традиционных основывается на рациональных и философских моментах. Поэтому религиозная мысль рассматривается с рациональной точки зрения, чем чисто в религиозном аспекте. На этом основании религиозная мысль в Иране является умеренной, поскольку она рациональна. Анализ основных тенденций в преподавании теологии и исламоведения в Исламской Республике Иран основан на многолетнем личном опыте преподавательской и научной деятельности в Тегеранском университете.

Ключевые слова: исламоведение; Исламская Республика Иран; методика преподавания; мудрость

یزدی ع. روش های تحصیل و تدریس اسلام در جمهوری اسلامی ایران. *Minbar. Islamic Studies. 2018;11(2):426–441. DOI: [10.31162/2618-9569-2018-11-2-426-441](https://doi.org/10.31162/2618-9569-2018-11-2-426-441).*

Благодарности: автор искренне благодарит руководство Института востоковедения РАН в лице научного руководителя, академика РАН Виталия Наумкина и директора Валерия Андросова за возможность познакомить коллег из ведущих государственных университетов и исламских вузов России с богатым опытом развития теологического и исламоведческого образования в Иране, а также выражает признательность Культурному представительству при Посольстве Исламской Республики Иран в Москве за содействие в организации научной дискуссионной площадки на высоком уровне.

Islamic Studies and Teaching Islam Studying and teaching Islam in the Islamic Republic of Iran. Methods and approaches

Ali Asgari Yazdi

The Dean of Studies of the Faculty of Islamic Studies at the Teheran University,
Teheran, Islamic Republic of Iran, Asgaryyazdi@ut.ac.ir

Abstract: The article reflects the results of the international meeting “Theology and Islamic Studies in Russia and Iran: history, methods, educational approach.” The meeting took place in the Institute of Oriental Studies of the Russian academy on the 8th of May 2018. The

Meeting Committee received a substantial grant from the Culture Section of the Embassy of the Islamic Republic of Iran in Russia. At the meeting took part over 20 scholars from various research and educational bodies of the Russian Federation and the Islamic Republic of Iran. Among them were scholars from the University of Teheran, the al-Mustafa International University, Moscow State University, St Petersburg State University, Bashkortostan State University in Ufa, the Daghestan Institute of Humanities, The Moscow State University of Foreign Languages, the Pyatigorsk State University, and the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration.

In the article Prof. Yazdi outlines the recent trends in teaching Islamic theology and Islamic studies in the University of Teheran. The outstanding results gained by the scholars of this University in the field of Islamic education has attracted a vivid interest of their Russian colleagues. The teaching of Islam in the Islamic Republic of Iran runs in the four main directions:

1. Teaching of Islam in the traditional framework combined with rational sciences and philosophy.

2. Islamic studies and Islamic theology as a separate teaching module in the leading Universities of Iran.

3. Islamic studies are combined with teaching of exact sciences as in the Imam Sadiq University (Tehran), the Motahhari University (Mashhad, Razavi Khorasan Province) and the Imam Reza University (Mashhad, Razavi Khorasan Province).

4. Islamic studies constitute an integral part of University education in Iran.

The teaching of Islam in the Islamic Republic of Iran is based on the Islamic tradition, philosophy and rational sciences. Therefore, the theology is considered as one of the aspects of the rational teaching. This is the basis of the Iranian moderate Islam. The author shares his practical experience of teaching Islam and Islamic sciences of many years.

Keywords: Islamic studies; Iran, Islamic Republic of; education, methods of; wisdom

For citation: Yazdi A. A. Islamic Studies and Teaching Islam Studying and teaching Islam in the Islamic Republic of Iran. Methods and approaches. *Minbar. Islamic Studies*. 2018;11(2):426–441. DOI: [10.31162/2618-9569-2018-11-2-426-441](https://doi.org/10.31162/2618-9569-2018-11-2-426-441).

Acknowledgements: the author is grateful to the Directorate of the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy and personally the member of the Russian Academy Vitaly Naumkin, and Professor Valery Androsov for the offered opportunity to introduce the rich tradition of teaching Islam in Iran to the Russian colleagues. He is also grateful to the Culture Section at the Embassy of the Islamic Republic of Iran in Russia for the generous support of this meeting.

مقدمه

ویژگی های تدریس مفید و موثر، تفکرساز و مهارت آفرین بودن آن است. چون روش تدریس زیرمجموعه علوم تربیتی است؛ علوم تربیتی تابعی از هویت تربیت است؛ و تربیت تابع هویت انسان است. و هویت انسان، تفکر، عقل و اراده است. هدف تربیت انسان، خروج از محدودیت های وجودی است. تربیت، جهت دهنده به قوای انسان درجهت رشد و شکوفایی است. تدریس، ابزار تغییر در شناخت و احساس انسان است که منجر به تغییر در رفتار می شود. براین اساس، تدریس باید مبتنی بر شکوفایی تفکر و عقل و اندیشه آدمی باشد. برای این مهم باید توجه ویژه به علوم عقلی و فلسفی در برنامه های درسی داشت. استاد باید موقعیتی را ایجاد کند که دانشجو یا نیز به جای حفظ مطالب علمی، تحصیل مبتنی بر تولید فکر و علم و خلاقیت داشته باشند. خلاصه شیوه تدریس از نگاه اسلام در این آیه بیان شده است:

آیة شریفه «أَدْعُ إِلَي سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْجِحْدَمْ وَالْمَوْعِظَهُ الْحَسَنَهُ وَجَادِهُمْ بِالْتِي هِيَ أَحْسَن»^۱. یادگیری و علم آموزی را مبتنی بر سه راهبرد می داند.

۱. حکمت: تبیین مطلب درس با استفاده از معادلات و قوانین هستی، به طوری که حداقل منطقی بودن مطلب درس برای دانشجو ملموس شود.

۲. موعظه حسن: تشریح مطلب درس با ارائه نتایج مثبت عمل به آن و ضررهای نادیده گرفتن آن، به طوری که تأثیر مطلب در روند زندگی برای دانشجو مشهود شود.

۳. جدال احسن: عرضه مطالب مشابه و رقیب و مقایسه آنها با یکدیگر برای کشف نقاط ضعف و قوت، به طوری که برتری مطلب درس بر موارد مشابه برای دانشجو معالم گردد.

بنابراین، علمی موجب تغییر مثبت در رفتار می شود که منطقی بودن آن لمس شود، مفید بودن آن مشهود باشد و ضرر عمل نکردن به آن تبیین شود، برتری توصیه ها و برنامه های آن بر دیگر موارد معاظم شود. یعنی علم محصول فهم واستدلال باشد ذه انباشت محفوظات. به همین دلیل در برنامه های درسی اسلامی در ایران به دروس هایی که قوه فاهمه و عقلی را تقویت می کند توجه جدی شده است. به دروسی همچون منطق و فلسفه اهمیت ویژه داده است و فلسفه های مضاف که نگاه عقلانی به موضوعات است، رشد نموده و دارای اهمیت ویژه است. همچون فلسفه اخلاق، فلسفه حقوق، وجود این سرفصل ها در برنامه های درسی اسلامی موجب رشد تفکر انتقادی و باروری دانش می شود. واژ پیامدهای آن مواجهه با افراط گرایی است. افراط گرایی مولود یادگیری بدون تأمل و اندیشه و نگاه نقادانه است. اسلام معتقد اسلام مبتنی بر درک عقلانی است و هرچه درک عقلانی و تفکر انتقادی در نظام آموزشی تقویت شود، افراط گرایی تضعیف و اعتدال تقویت می شود. سنگ بنای تدریس اسلام در ایران همین مطلب است.

تدریس الهیات و اسلام شناسی در حوزه های علمیه

در حوزه های علمیه در ایران، تدریس اسلام که عمدتاً بر محور مباحث فقهی واصوا فقه مبتنی است دارای سه مرحله است:

الف) مرحله مقدمات

این مرحله شامل پایه های اول تا سوم است و هدف اصلی در این دوره، آموزش ادبیات عرب (صرف، نحو، معانی و بیان و ...) و آشنایی با دروس پایه مثل منطق و فقه است.

ب) مرحله سطح

این مرحله شامل پایه های چهارم تا دهم است . در این دوره اهداف زیر تعقیب می شود:

۱. بالا بردن قدرت فهم متون فقهی و اصولی.

۲. آشنا شدن با روش های استنباط از آیات و احادیث.

۳. آموزش یک دوره کامل فقه و اصول.

۴. گسترش اطلاعات عمومی طلب به وسیله دروس عمومی.

^۱ آیه ۵۲۱ سوره نور.

این مرحله بین چهار تا هفت سال طول می کشد که زمان آن بستگی به استعداد و تلاش طلاب دارد.

پ) مرحله درس خارج

این مرحله عالی ترین دوره دروس حوزوی محسوب می شود که با هدف صاحب نظر شدن طلاب در دو رشته فقه و اصول و توان استنباط احکام از منابع اصیل (کتاب، سنت، عقل، اجماع) برپا می شود و معمولاً متن درسی خاصی ندارد. در سال های اخیر، رشته های تخصصی تفسیر و کلام و تبلیغ نیز در کنار فقه و اصول تشکیل شده است که متخصصان و محققانی در آن رشته ها تربیت می کنند. این دوره دست کم شش سال طول می کشد.

شیوه های تدریس درس های مقدمات و سطح

الگوی تدریس در این دوره شش مرحله را در بردارد:

۱. مطالعه قبل از تدریس، شامل مطالعه کتاب درسی و حواشی و شروح آن می شود.
 ۲. روخوانی درس با رعایت کامل قواعد ادبیات که گاهی قسمتی از آن به عهده شاگردان گذاشته می شود.
 ۳. بیان مطالب درس به صورت دسته بندی شده.
 ۴. تطبیق مطالب گفته شده با متن کتاب مورد تدریس.
 ۵. بیان مطالبی خارج از کتاب (از حواشی و شروح یا نظریات خاص استاد) که در ضمن درس بیان می شود؛ ولی برخی اساتید برای جلوگیری از مشوش شدن ذهن طلاب، آن مطالب را در پایان درس ذکر می کنند.
 ۶. پاسخ گویی به سوالات شاگردان در سه مرحله.
- (الف) قبل از شروع درس؛ (ب) در حین درس؛ (پ) بعد از درس.

شیوه های تحصیل در دوره مقدمات و سطح

در این مرحله، شیوه های مختلفی وجود دارد که کامل ترین آن ها شیوه ای است که شامل مراحل زیر می شود:

۱. پیش مطالعه: مطالعه کتاب درسی، پیش از شروع درس استاد به منظور آمادگی ذهنی شاگرد.
۲. حضور در درس: حضور در کلاس و مواجهه مستقیم با استاد.
۳. مطالعه پس از تدریس استاد: با مراجعه به دیگر کتاب های متناسب.
۴. مباحثه مطالب تدریس شده: موجب تثبیت و تعمیق مطالب در ذهن می شود.
۵. خلاصه یا شرح نویسی: طلاب پر تلاش اقدام به خلاصه نویسی کتاب های مفصل می کنند.

نقاط قوت شیوه تحصیل دوره مقدمات و سطح حوزه:

۱. آزادی طلاب در انتخاب درس و استاد.
۲. مباحثه مطالب.
۳. تعلیم مطالب به طور عمیق و مستدل.
۴. بحث و مناظره بین استاد و شاگرد با رعایت احترام استاد.

۵. آزادی طلاب در جهت رشد و جهش های علمی متناسب با استعداد خویش.
۶. اهتمام به تزکیه نفس.
۷. وجود فرصت تدریس همزمان با تحصیل.
۸. آشنایی با شیوه های استدلال فقیهان سلف.
۹. تأکید بر تقویت فهم تا حافظه.

شیوه های تدریس درس خارج

(روش شاگرد محوری (سبک سامرائی یا مکتب سامرای - ۱.

این روش درس خارج میرزا شیرازی بزرگ رحمه الله است که بعدا در کربلا ادامه یافت،^۲ که متاسفانه اکنون در حوزه های علمیه به فراموشی سپرده است. در این شیوه میرزا بزرگ رحمه الله فرعی فقهی را مطرح می کرد و تمامی مطالب مربوط به آن را به کمک شاگردان و با بحث های طرفین مورد بررسی قرار می داد و حتی چیزی را به عنوان «اصول موضوعی» نمی پذیرفت. در این سبک شاگردان محور بحث هستند و استاد سخنران جلسه نیست، بلکه در پایان به جمع بندهی نظریات و نتیجه گیری می پردازد.

در این روش شروع درس مشخص بود، اما پایان آن روشن نبود و گاهی تا هفت ساعت ادامه می یافت.^۳

۲ - استاد محوری (سبک کلاسیک).

این روش متأخران حوزه است و امروزه متداول ترین روش تدریس در حوزه علمیه قم است.

در این سبک، استاد یک فرع فقهی یا اصولی را مطرح می کند و اقوال و دلایل آن را بررسی می کند و در پایان نظر خویش را بیان می کند.

در این شیوه استاد فعال است و مانند یک سخنران عمل می کند و شاگردان کمتر فعال هستند.^۴ این سبک خود به چند قسم فرعی تقسیم می شود که عبارتند از:

الف) استاد محوری با بحث های زامننظم؛

ب) استاد محوری با تکیه بر اصطلاحات؛

پ) استاد محوری همراه با نظم در مطالب و ساده گویی؛

ث) استاد محوری همراه با نوشتمن درس و پخش آن بین طلاب.

سبک دو مرحله ای - ۳.

در این شیوه درس در دو جلسه برگزار می شود: در جلسه اول، استاد به صورت روش استاد محوری مطالب را بیان می کند و به شاگردان کمتر فرصت سؤال و اشکال داده می شود. ولی جلسه دوم به صورت شاگرد محوری اداره می شود تا افراد ضعیف هم بتوانند مطالب را بیابند.

^۲ این روش را می توان روش سقراطی نامید که او مساله ای را مطرح می کرد و با استفاده از گفتگو (دیالوگ) به تکمیل و رفع نقاوص آن می پرداخت (ر ک: تاریخ فلسفه یونان و روم، فردیک کاپلستون، ترجمه مجتبی، ج ۱، ص ۷۲۱).

^۳ مجله حوزه، ش ۱۵ ، ص ۸۳ ، ۷۸.

^۴ ر ک: مجله حوزه، ش ۳۲ ، ص ۰۴ .

این شیوه، از جهت کیفیت برگزاری جلسه دوم درس به چند قسم فرعی تقسیم می شود که عبارتند از: الف) روش مرحوم آخوند خراسانی رحمة الله : در این شیوه، شاگردان قوی و مستعدتر، درس استاد را برای شاگردان ضعیف، در جلسه دوم تقریر می کنند و آن را مورد بحث و بررسی قرار می دهند تا طلاب ضعیف بتوازنده بهتر از درس استفاده کنند و ابهام های درس برای آن ها برطرف شود.^۵

مرحوم آیة الله بروجردی رحمة الله نیز اصرار داشتند تا همین شیوه را در قم پیاده کنند که عملی نشد.^۶
ب) روش مرحوم آیة الله سید محمد باقر درچه ای رحمة الله : ایشان صبح ها در مسجد نو اصفهان، درس فقه و اصول تدریس می کردند و عصرها هم همان درس را برای افرادی که در کلاس صبح حضور نداشتند و یا درس را خوب درک نکرده بودند تکرار می کردند.

پ) روش جلسه پرسش و پاسخ همراه با درس روزانه: در این شیوه، استاد بعد از جلسه اول درس، ساعتی را تعیین می کند تا شاگردان در کنار او جمع شوند و پاسخ گوی سوالات و اشکالات آذان می شود.

ت) روش مرحوم اصفهانی (کمپانی) رحمة الله : در این شیوه، استاد، درس را چند روز قبل می نویسد و متن آن تکثیر می شود و در اختیار طلاب قرار می گیرد. این روش موجب می شود تا طلاب فرصت پیش مطالعه و دقت و اشکال پیدا کنند و خود را برای بحث با استاد آماده کنند و در حقیقت این جزو ها جای یک جلسه درس را می گیرد . این شیوه برای اولین بار به دست مرحوم کمپانی در نجف اجرا شد.^۷ و اکنون نیز در حوزه علمیه قم، برخی از اساتید معظم درس خارج از این روش استفاده می کنند.

ث) استفاده از نوار درسی قبل از درس استاد: برخی از اساتید درس خارج که قبلاً یک دوره درس را القا فرموده اند و به صورت نوار درآمده است . شاگردان می توانند قبل از درس از نوار استفاده کنند و به پیش مطالعه درس بپردازند و خود را برای سوال و اشکال در جلسه درس استاد آماده کنند.

سبک، تحقیقی جمیعی - ۵

در این روش، چند نفریک موضع را انتخاب و مورد مطالعه و بررسی قرار می دهند. آنگاه در یک جلسه عامی، یافته های خود را با دیگران در میان می گذراند و به نظریات همیگر اشکال می کنند و یا در مقابل اشکالات دیگران از نظریات خود دفاع می کنند، و در نهایت هر کس یک نظری را انتخاب می کند . این شیوه خود به چند صورت انجام می گیرد:

۱. بدون حضور استاد.
 ۲. با حضور یکی از اساتید درس خارج.
 ۳. همراه با متن ثابت.
۴. بدون متن ثابت، لیکن گاهی یک نفر در یک موضوع تحقیق می کند و حاصل آن تکثیر می شود و در اختیار دیگران قرار می گیرد تا محور بحث قرار گیرد.

^۵ رک: مجله حوزه، ش ۱۵ ، ص ۹۸ - ۹۶.

^۶ همان، ش ۴۴ - ۳۴ ، ص ۸۴۲.

^۷ رک: همان، ش ۰۳ ، ص ۶۳.

این سبک مورد توجه مرحوم عیاشی و علامه مجلسی رحمة الله بوده است.^۸ و اکنون نیز در جلسات استفتای برخی مراجع مورد عمل واقع می شود که از با برذامه ترین و جالب ترین آن ها جلسه تحقیق جمیع مقام معظم رهبری (دامت برکاته) است.^۹

نقاط قوت هریک از این شیوه ها.

۱ - برخی امتیازات مکتب سامردا.

مجتهد پروری مکتب سامردا معروف است و لذا افرادی مثل آخوند خراسانی رحمة الله ، میرزا ذائینی رحمة الله، شهید شیخ فضل الله نوری قدس سرہ، سید محمد فشارکی و ... از دست پروردگان این مکتب هستند.^{۱۰} فعال کردن شاگردان که امروزه مورد توجه روان شناسان تعلیم تربیت است،^{۱۱} امتیاز دیگر این مکتب است. همان طور که توجه به تحقیق و دقت و تکیه بر فکر کردن، از نقاط قوت این روش است.

۲ - سبک استاد محوری.

اداره کلاس درس به صورت منظم همراه با نظم در بیان، از نقاط قوت این سبک است. همان طور که مشخص بودن موضوع درس، موجب می شود تا مباحث زودتر به نتیجه برسد.

۳ - سبک دو مرحله ای.

فعال بودن شاگردان در جلسه دوم درس باعث می شود تا یادگیری بهتر صورت گرفته و زمینه پرورش اساتید قوی برای آینده حوزه و معرفی چهره های با استعداد فراهم شود.

۴ - سبک تحقیقی جمیعی.

این شیوه، برای افرادی که چند سال درس خارج گذرانده اند بسیار مفید است و افراد را تشویق به فعالیت و پیشرفت علمی می کند. درواقع این سبک مجتهد پرور است.^{۱۲}

شیوه های تدریس درس خارج از جهت محتوا و کیفیت

الف: ترتیب درس.

۱ - روش قدمای : تا قبل از مرحوم آیة الله بروجردی رحمة الله براین بود که ابتدا «اصل» در مساله بیان می شد و سپس دلایل آن بیان می شد.^{۱۳}

۲ - روش آیة الله بروجردی رحمة الله : ایشان ابتدا سیر تاریخی مساله را بررسی می کردند و سپس دلایل مساله را مورد نقد و بررسی قرار می دادند و اگر دلیلی نبود به سراغ ادله فقاھتی (اصول عملیه) می رفتند.^{۱۴}

^۸ مجله حوزه، ش ۲۵ ، ص ۰۱.

^۹ رک : مجله فقه اهل بیت علیهم السلام، سال اول، شماره دوم، ص ۴۵۲ - ۴۶۲.

^{۱۰} رک: مجله حوزه، ش ۱۵ ، ص ۸۳.

^{۱۱} رک: روان شناسی تعلیم و تربیت، دکتر علی شریعتمداری، ص ۳۳۳.

^{۱۲} مجله نور علم، ش ۵ ، دوره ۴ ، ص ۹.

^{۱۳} مجله حوزه، ش ۷۴ ، ص ۹۳.

^{۱۴} همان.

۳ - روش امام خمینی قدس سرہ : ایشان ابتدا دلایل مساله را بررسی می کردند و سپس اقوال علماء را تجزیه و تحلیل می کردند . می فرمودند: اول ببینیم خودمان از ادله چه می فهمیم، آنگاه به بررسی نظریات دیگران می پرداختند.¹⁵

۴ - روش سه بخشی: در برخی از درس های حوزه علمیه قم به این ترتیب عمل می شود:

اول، ذکر اقوال علماء در مساله تا سیمای کلی و عمومی مساله روشن شود.

دوم، بیان دلایل موافق و مخالف و نقض و ابرام آن ها.

سوم، جمع بندی و نتیجه گیری.

۵ - روش چهار بخشی : این روش نیز در برخی از درس های فعلی حوزه علمیه قم مرسوم است که بدین ترتیب عمل می شود:

اول، ذکر موضوع مساله و تقسیم بندی های آن.

دوم، بیان اقوال موافق و مخالف.

سوم، بیان دلایل از قرآن، روایات، عقل، اجماع و نقد آن ها و در صورت لزوم بیان اصل در مساله.

چهارم، جمع بندی اقوال و دلایل و نتیجه گیری.

ب: سبک های خاص در فقه.

در تدریس خارج فقه حوزه های علمیه، روش های مختلفی به کار گرفته می شود که در اینجا به آن ها اشاره می کنیم:

۱ - سبک فقه الحديث

این شیوه درسی آیة الله بروجردی رحمه الله در عالم فقه بود. در این روش، برای بررسی یک فرع فقهی به عالم «اصول فقه» کمتر توجه می شود و سعی می کنند با بررسی پیشینه تاریخی هر مساله و با توجه خاص به عالم رجال و طبقه بندی راویان حدیث و برطرف کردن تقطیع احادیث، حکم هر مساله را از احادیث مربوط به آن استخراج کنند . و در صورت ضرورت و لزوم به عالم اصول یا اصول عمایه پناه می بردند .¹⁶

۲ - سبک فقه مبتنی بر اصول

در این شیوه، تکیه اصلی بر اصول است و سعی می کنند با تکیه بر قواعد اصولی دلایل را بررسی کنند. در این روش، به عالم رجال توجهی نمی شود و گاهی فرض هایی در فقه مطرح می شود که در طول عمر انسان یک بار هم اتفاق نمی افتد.

لذا برخی از بزرگان براین شیوه خرد گرفته اند که افراط اصول موجب دوری انسان از فهم عرفی می شود که شارع، طبق آن سخنان خود را القا فرموده است.¹⁷

¹⁵ همان، ش ۵۴ ، ص ۰۵.

¹⁶ مجله نور عالم، شماره ۲۱ ، ص ۲۹ ; مجله حوزه، ش ۰۴ ، ص ۱۴ و ش ۳۴ - ۴۴ ، ص ۸۴۲ با تأثیص.

¹⁷ مجله حوزه، ش ۱۲ ، ص ۸۴.

۳ - سبک فقه مقارن

این شیوه که یادگار شیخ طوسی رحمه الله است، براستفاده از اقوال عامه و بررسی آن ها تکیه می کند. اولین کتاب در این زمینه، خلاف شیخ است که در آنجا سعی شده تا نظریات شیعه واهل سنت آورده و مقایسه شود.

این سبک را مرحوم آیة الله بروجردی رحمه الله احیا کرده ایشان همان طور که به شان نزول آیات اهمیت می داد، به سیر تاریخی و موقعیت صدور حدیث هم اهمیت می داد. و آن را در فهم احادیث مؤثر می دانست.¹⁸

۴ - سبک فقه پویا (هماهنگ با زمان و مکان)

این شیوه، از دیرباز مورد توجه علمای شیعه بوده است. آثار تاثیر زمان و مکان در اجتهاد را در فتوای میرزا بزرگ رحمة الله در تحریر تباکو می توان ملاحظه کرد.

امام خمینی قدس سرہ این سبک را حیاتی تازه بخشید و فرمود: زمان و مکان دو عنصر تعیین کننده در اجتهادند.¹⁹

البته در مورد مقدار و حدود دخالت زمان و مکان در مصاديق، موضوعات، متعلق احکام و در نتیجه در اجتهاد و صدور حکم و فتوا، بحث بسیار است²⁰ ولی این مطالب منافاتی با اینکه فقه پویا یک سبک فقهی است، ندارد.

پ) سبک های خاص در اصول فقه.

اصول فقه در درس های خارج حوزه علمیه با دوروش متفاوت مورد بحث قرار می گیرد.

۱ - سبک فلسفی

بیان مطالب و قواعد اصولی براساس اصطلاحات فلسفی و داخل کردن مباحث فلسفی و حقیقی با مباحث اعتباری و عرفی اصول، از خصوصیات این روش است. این شیوه در زمان شیخ انصاری رحمه الله کم کم پا به عرضه وجود گذاشت، در حوزه نجف به اوج خود رسید و علم اصول به صورت علم نیمه معقول درآمد که در حواشی مرحوم کمپانی رحمه الله کاملاً ظاهر می شود.²¹

لذا برخی بزرگان براین شیوه خرد گرفته اند که موجب خاطر مباحث اصول و فلسفه شده و از عرفی بودن دوره کرده است و باعث تورم علم اصول شده است.

۲ - سبک عرفی

از آنجا که پیدایش علم اصول برای کمک در فهم و تحلیل مفاهیم قرآن و حدیث است و آن دو براساس لغات و اصطلاحات عرف شکل گرفته است.

¹⁸ مجله نور علم، دوره سوم، ش ۶، ص ۶۱ - ۷۱.

¹⁹ صحیفه نور، ج ۱۲، ص ۸۹.

²⁰ ر ک: مجموعه آثار کنگره بررسی مبانی فقهی امام خمینی قدس سرہ، کتاب دوم، (اجتهاد و زمان و مکان)، مقاله ششم، ص ۵۴۱ - ۷۲۲ دیدگاه ها در باره تاثیر عنصر زمان و مکان بر اجتهاد، از نگارنده.

²¹ مجله نور علم، ش ۲۱، ص ۱۹.

پس، اساس علم اصول در مباحثت خود مثل عام و خاص، مطابق و مقید و ... مبتنی بر ارتكازات عرفی مردم است.

این شیوه از زمان شیخ طوسی رحمه الله در عده و تا زمان حاضر ادامه داشته است.²²

شیوه های تحصیل درس خارج.

همان طور که روش های تدریس درس خارج گوناگون بود، شیوه های تحصیل آن نیز متفاوت است. طلاب با توجه به استعداد و ذوق خود، شیوه های متفاوتی را در درس خارج برمی گزینند که ما آن ها را به هفت روش تقسیم می کنیم:

اول: روش شاگرد محوری

در این شیوه شش مرحله طی می شود که عبارتند از:

۱. پیش مطالعه، یعنی با توجه به منابع و کتب علمای پیشین، به بررسی اقوال و دلایل هر فرع فقهی یا اصولی می پردازند و نظریه ای را انتخاب می کنند.
۲. پیش مباحثه، یعنی قبل از شروع درس با هم مباحثه خود مطلب درس آینده را بررسی می کنند و بر اشکال به یکدیگر و تبادل نظر می پردازند.
۳. شرکت در درس استاد با ذهنی که به وسیله پیش مطالعه و مباحثه آماده شده است که گاهی با نوشتان مطالب مهم درس استاد همراه است.
۴. سؤال و اشکال کردن در درس که موجب رفع ابهام های ذهنی و یا تصحیح نظریات استاد می شود و در نهایت، طلبه بدین وسیله نظریه انتخابی خود را در معرض آزمایش قرار می دهد.
۵. مرور مجدد و مطالعه نظریات و دلایل استاد و انتخاب نظر نهایی به وسیله شاگرد.
۶. نوشتن کامل درس به صورت منقح همراه با خلاصه ای از مطالب مطرح شده که به منظور حفظ و جمع آوری نظریه استاد و شاگرد صورت می گیرد.

دوم: روش استاد محوری

در این شیوه، طلاب پنج مرحله را در تحصیل درس خارج طی می کنند:

۱. شرکت در درس و شنیدن سخنان استاد.
۲. نوشتن درس استاد در جلسه درس.
۳. مطالعه درس بعد از اتمام جلسه استاد، با توجه به کتاب های عالمان متقدم و متاخر.
۴. انتخاب نظریه.
۵. مباحثه منظم با دوستان هم درس قبل از شروع جلسه بعدی استاد.

سوم: روش چهار مرحله ای

این روش، شامل مراحل زیر است:

²² مجله حوزه، ش ۱۵ ، ص ۲۰۱

۱. حضور در کلاس درس.

۲. نوشتمن درس استاد در جلسه بدون کم و کاست.

۳. مطالعه نوشته های سر درس بعد از درس.

۴. مباحثه با دوستان هم کلاس قبل از درس جدید.

چهارم: روش سه مرحله ای

این روش، شامل مراحل زیر است:

۱. نوشتمن درس.

۲. مطالعه درس، بدون مباحثه.

پنجم: روش دو مرحله ای

این روش، شامل حضور در درس استاد و نوشتمن درس می شود.

ششم: روش یک مرحله ای

که همان حضور در درس استاد است.

هفتم: شیوه تحقیق جمیعی

این شیوه که مخصوص طلاب با سابقه درس خارج است، برای تقویت قوه استنباط و حفظ آن مفید است.

ما قبلا در روش های، تدریس این شیوه را توضیح دادیم . چرا که این روش اگر با حضور استاد صورت پذیرد، یکی از شیوه های تدریس محسوب می شود.

در این شیوه، محققان مراحل زیر را می گذرانند:

۱. پیش مطالعه براساس یک متن معین.

۲. انتخاب نظریه.

۳. طرح نظریه هر محقق در جمع دوستان هم بحث که همراه با نقده و بررسی و دفاع از آن است.

۴. جمع بندی و نتیجه گیری پایانی به دست یکی از اعضای جلسه که به عنوان مدیر داخلی مطرح است.

۵. نوشتمن خلاصه بحث.

بررسی: هر کدام از این روش ها نقاط قوت خاص خود را دارد، ما به اختصار به پاره ای از امتیازهای این روش ها، اشاره می کنیم:

۱. روش اول (شاگرد محوری) موجب رشد سریع قوه استنباط و اعتماد به نفس طلاب می شود . در این شیوه، مسایل با تفکر بررسی می شود و شاگرد فعال است و نحوه گردآوری و سامان دادن به مطالب و ارایه آن ها را می آموزد و محقق بار می آید . او با نظریات دیگران با احترام برخورد می کند و نحوه منطقی فکر کردن را می آموزد و از مرحله بررسی مطالب دیگران می گزند و در صدد طرح مطالب تازه برمی آید.

۲. روش پنج مرحله ای (استاد محوری) : این شیوه، موجب تأخیر در رشد قوه استنباط می شود . شاگرد آمادگی اشکال و سؤال در جلسه درس را ندارد و در حقیقت استاد فعال است و شاگرد به صورت اندفعائی عمل می کند و گاهی تا پایان درس به ذنبال موضوع می گردد و لذا شاگردان را در فهم مطالب با مشکل روپرمو می کند.

۳. روش چهار مرحله ای و سه مرحله ای و دو و یک مرحله ای: همان اشکال های روش پنج مرحله ای را دارد بعلاوه، اشکال های واضح دیگری نیز دارد؛ مثل عدم مراجعه به منابع، انتخاب نظریه نکردن، مباحثه نکردن، ننوشتمن درس و تنظیم نکردن آن و...

الهیات واسلام شناسی به عنوان رشته ها و دانشکده ها در دانشگاه های بزرگ ایران دربرخی از دانشگاه های بزرگ ایران دانشکده ای تحت عنوان الهیات، وظیفه تدریس الهیات واسلام شناسی را به صورت تخصصی عهده دار است. بطورمعمول در دانشکده های الهیات گرایش های زیر تدریس می شود.

۱. علوم قرآن و حدیث.

۲. فقه و مبانی حقوق اسلامی.

۳. فلسفه و کلام اسلامی.

۴. ادیان و عرفان.

۵. تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی.

در دانشکده الهیات دانشگاه تهران علاوه براین پنج گرایش، گرایش فقه شافعی نیز تدریس می شود.

تلفیق الهیات با رشته های علمی در دانشگاه های خاص

پس انقلاب اسلامی ایران دانشگاه هایی با هدف تلفیق رشته های علمی با الهیات بنیانگذاری شد. مازندا دانشگاه امام صادق-ع-، دانشگاه شهید مطهری و دانشگاه رضوی. در اینجا نگاهی به دانشگاه امام صادق می اندازیم.

دانشگاه امام صادق-ع- باشعار تربیت اسلامی و مرجعیت علمی، تاسیس گردید. در اساسنامه ای این دانشگاه و در تعریف این دانشگاه آمده است: «دانشگاه امام صادق علیه السلام به عنوان یک دانشگاه اسلامی غیردولتی، در مجموعه ای آموزش عالی کشور برای آموزش و توسعه دانش بشری مبتنی بر غایت گرایی آفرینش، آموزه های وحیانی و معارف و علوم اسلامی پایه گذاری شده و بر این باور است که در تعالیم اسلام و مکتب امام صادق علیه السلام که تبلور ناب آن می باشد، ظرفیت و جامعیتی نهفته است که با کشف، تبیین و کاربردی کردن آن می توان در علوم و فنون بشری به ویژه علوم انسانی اجتماعی تحولی عظیم پدید آورد و در پرتو آن، عالمان شایسته و فرهیخته تربیت کرد.

این دانشگاه دور مازدن حوزه های علمیه و دانشگاه ها را از معارف یکدیگر، خسارت جبران ناپذیری برای جامعه ای اسلامی می داند و به عنوان یکی از جلوه های عینی پیوند حوزه و دانشگاه، بر آن است تا با بهره ممندی از دستاوردها و همکاری نخبگان این دو مرکز علمی، دانش آموختگانی دین محور، آگاه به زمان و متعدد به آرمان ها و ارزش های اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سام تربیت کند و در راستای تعلیم و تبلیغ معارف اسلام و اهل بیت علیهم السلام، الگویی نوین ارائه داده و در نظام آموزش عالی و اداره ای امور جامعه ای اسلامی تحولی اساسی ایجاد کند».

طبق اساسنامه، هدف از تأسیس دانشگاه امام صادق علیه السلام موارد ذیل می‌باشد:

۱. جذب نخبگان، انتخاب دانشجویان برجسته و با استعداد از نظر اخلاقی و علمی؛ استادان عالم، مؤمن و مهذب دارای استقلال فکری.
 ۲. تقویت ایمان و غیرت دینی، رشد اخلاق اسلامی و تهذیب نفس از راههایی مانند ایجاد فضای سالم اعتقادی و اخلاقی و ارائه‌ی آموزه‌ها و الگوهای عملی.
 ۳. اصلاح و ارتقای مستمر و توسعه‌ی برنامه‌ها و محتوای آموزشی؛ پژوهش محورکردن آموزش‌ها؛ کارآمد کردن برنامه‌ها و دروس و تأسیس دوره‌های آموزشی جدید در راستای اهداف و بر اساس نیازمندی از جامعه، به خصوص در مقاطع تحصیلات تکمیلی.
 ۴. تقویت پژوهش به ویژه در جهت تحقق نظامهای معرفتی بر پایه‌ی تعالیم اسلام، گسترش مرزهای علوم اسلامی و تحقیقات میان رشته‌ای بین علوم اسلامی و علوم انسانی اجتماعی و ارائه‌ی دستاوردهای آن.
 ۵. رشد فزاینده‌ی علمی از راههایی مانند تقویت فضای برخوردار از نشاط، انگیزه، خلاقیت و آزاداندیشی علمی، دانش‌پژوهی، ترویج روحیه‌ی نقادی، انتقادپذیری و رسیدن به تفاهem، ایجاد بنیه‌ی لازم برای کسب مدارج علمی بالاتر و تسهیل دستیابی به منابع علمی و اطلاعات.
 ۶. ارتقای کیفیت مدیریت دانشگاه با توجه به مقتضیات و تحولات علمی، اجتماعی و فناوری، تقدم کیفیت بر کمیت برونداده‌ها، مشارکت دانشگاهیان و تخصیص بهینه‌ی امتیازات و تسهیلات بر پایه‌ی اهداف و نظام ارزشیابی.
 ۷. تنظیم و تقویت ارتباط مستمر با سایر مراکز علمی، به ویژه مراکز علمی همسو با استفاده‌کنندگان از خدمات و دستاوردهای دانشگاه شامل؛ مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی، نهادها و دستگاههای نظام جمهوری اسلامی ایران، عموم مردم ایران اسلامی و کشورهای اسلامی و سایر کشورهای جهان.
 ۸. استفاده از فناوری‌های جدید برای بالا بردن سرعت، دقت و کارآمدی آموزش و پژوهش و تسهیل ارتباطات علمی با توجه به مقتضیات و نیازهای جامعه؛ با این تأکید که فناوری همواره نقش ابزاری برای تحقق رسالت دانشگاه داشته باشد.
 ۹. متعهدبودن دانش و دانشگاهیان در قبال عدالت، حرمت و کرامت انسانی، حفظ نعمت‌های الهی و محیط زیست و مشکلات و آلام بشری.
 ۱۰. متعهدبودن دانش و دانشگاهیان در قبال افزایش انسجام اجتماعی، برادری، محبت، نظم اجتماعی، وجود کار، تعهدپذیری و کاهش و رفع مشکلات جامعه از راههایی مانند: بررسی مستمر نیازها و تغییر و تحولات اجتماعی؛ کاربردی کردن تحقیقات بنیادی، ارائه‌ی راهکارهای علمی و عملی برای برطرف کردن نیازهای متنوع، متحول و فزاینده‌ی جامعه؛ مقابله با تهاجمات فکری و فرهنگی از موضع تفکر اسلامی؛ هدایت جامعه به سمت خوداتکایی و افزایش مشارکت مردم در اعلای نظام اسلامی.
- دانشجویان این دانشگاه در کنار مباحث علمی ملزم به فرانسوی و عربی-بسیه به رشته تحصیلی خود- هستند.
- از ابتدای تأسیس دانشگاه، بخش قابل توجهی از مجموعه دروس کلیه رشته‌های دانشگاه به دروس حوزوی و معارف اسلامی اختصاص یافت. به اینصورت که تمامی دانشجویان این دانشگاه علاوه بر دروس تخصصی

رشته های خود، درس هایی همچون قواعد عربی، فقه، اصول فقه، تدبیر و تفسیر در قرآن کریم، فلسفه، اخلاق، اندیشه اسلامی (با محوریت کتب مرتضی مطهری) و ... را نیز می خواهند.

وجود این درس ها، باعث کاهش دروس تخصصی رشته های دانشگاه نشده بلکه به حجم دروس تدریس شده در دانشگاه اضافه شد. بر این اساس تمام رشته های این دانشگاه دارای رویکرد تافیقی میان رشته ای هستند که در آنها تلاش می شود میان معارف اسلامی و یک دانش تخصصی در حوزه علوم انسانی تافیق صورت پذیرد.

به همین علت نام تمامی رشته های دانشگاه با عنوان معارف اسلامی آغاز می شود: «معارف اسلامی و اقتصاد»، «معارف اسلامی و مدیریت»، «معارف اسلامی و حقوق» و ... این نوع طراحی رشته ها با این هدف صورت پذیرفته است که دانش آموختگان این رشته ها نهایتاً افرادی باشند که با استفاده از علوم روز و زبان جدید و با آگاهی از مبانی معارف دینی در مسیر تولید علوم انسانی اسلامی گام بردارند و با عرضه پرسش های جدید به متون و زیربنای های دینی، پاسخ هایی درخور بیابند.

محل تحصیل آقایان و بانوان در این دانشگاه کاملاً مجزا و متفاوت است. مقررات آموزشی و انصباطی در این دانشگاه، به صورت بسیار جدی، دقیق اجرا می شود.

این دانشگاه شش دانشکده با عنوانین ذیل دارد:

۱. دانشکده معارف اسلامی و مدیریت.
۲. دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد.
۳. دانشکده معارف اسلامی و حقوق.
۴. دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات.
۵. دانشکده معارف اسلامی و الهیات.
۶. دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی.

اسلام شناسی والهیات برای همه رشته های دانشگاهی در تمام حضور در درس.

دانشگاه ها

دروس اسلام شناسی برای همه رشته های دانشگاهی در مقاطع کارشناسی ارائه می شود به طوریکه دانشجویان تمامی رشته ها در مقاطع کارشناسی موظفند 21 واحد اسلام شناسی شامل مباحث اندیشه و مبانی اسلام، آشنایی با قرآن و تاریخ اسلام و اخلاق و آئین زندگی را بگذرانند.

نتیجه و کلام آخر

تدریس باید تفکرساز و مهارت آفرین باشد. استاد باید موقعیتی را ایجاد کند که دانشجو یان به جای حفظ مطالب علمی، تحصیل مبتنی بر تولید فکر و عالم و خلاقیت داشته باشند. چون:

۱. روش تدریس زیرمجموعه علوم تربیتی است؛ علوم تربیتی تابعی از هویت تربیت است؛ هویت تربیت تابعی از ماهیت انسان است.
۲. ماهیت و هویت انسان، حیوانی با قابلیت عقلانیت است. دارای غریزه، فطرت، احساسات و عواطف و تمایلات، تفکر و عقل، اراده و انتخاب است.
۳. تربیت، جهت دهنی به قوای انسان برای رشد است.

۴. هدف تربیت انسان، خروج از محدودیت‌های وجودی است.

۵. آموزش، ابزار تغییر در شناخت و احساس انسان است که منجر به تغییر در رفتار می‌شود. آیة شریفه «أَدْعُ إِلَي سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَهِ وَالْمَوْعِظَهِ الْحَسَنَهِ وَجَادِلُهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنَ» (آیه ۱۲۵ سوره نور). یادگیری و علم آموزی را مبتنی بر سه راهبرد می‌داند.

۱. حکمت: تبیین مطلب درس با استفاده از معادلات و قوانین هستی، به طوری که حداقل منطقی بودن مطلب درس برای دانشجو ملموس شود.

۲. موعظه حسن: تشریح مطلب درس با ارائه نتایج مثبت عمل به آن و ضررهای نادیده گرفتن آن، به طوری که تأثیر مطلب در روند زندگی برای دانشجو مشهود شود.

۳. جدال احسن: عرضه مطالع مشابه و رقیب و مقایسه آنها با یکدیگر برای کشف نقاط ضعف و قوت، به طوری که برتری مطلب درس بر موارد مشابه برای دانشجو معلوم گردد.

بنابراین، علمی موجب تغییر مثبت در رفتار می‌شود که منطقی بودن آن لمس شود، مفید بودن آن مشهود باشد و ضرر عمل نکردن به آن تبیین شود، برتری توصیه‌ها و برنامه‌های آن بر دیگر موارد معلوم شود. یعنی علم محصل فهم واستدلال باشد ذه انباشت محفوظات. به همین دلیل در برنامه‌های درسی اسلامی در ایران به دروس هایی که قوه فاهمه و عقلی را تقویت می کند توجه جدی شده است. به دروسی همچون منطق و فلسفه اهمیت ویژه داده شده است و فلسفه‌های مضاف که نگاه عقلانی به موضوعات است، رشد نموده و دارای اهمیت ویژه است. همچون فلسفه اخلاق، فلسفه حقوق.

وجود این سرفصل‌ها در برنامه‌های درسی اسلامی موجب تفکر انتقادی و باوری دانش می‌شود. واژ پیامدهای آن مواجهه با افراط گرایی است. افراط گرایی مولود یادگیری بدون تأمل و اندیشه و نگاه نقادانه است. اسلام معتدل اسلام مبتنی بر در عقلانی است و هرجچه درک عقلانی و تفکر انتقادی در نظام آموزشی تقویت شود، افراط گرایی تضعیف شده و اعتدال.

مراجع و مأخذ

۱. کاپلستون، فردیک، تاریخ فلسفه یونان و روم، ترجمه مجتبی.
۲. شریعتمداری، علی، روان‌شناسی تعلیم و تربیت.
۳. مجموعه آثار کنگره بررسی مبانی فقهی امام خمینی قدس سر، کتاب دوم، (اجتهاد و زمان و مکان).
۴. مجله حوزه، ش ۷.
۵. مجله فقه اهل بیت علیهم السلام، سال اول، شماره دوم.
۶. مجله نور علم، ش ۵، دوره ۴.